

RESTITUIRI

TEORIA GENEZEI CAPITALISMULUI LA MAX WEBER

Ion Aluș

A Weberian among Marxists. *The intellectual biography of Ion Aluș*¹ is complex and dual since he was officially a Marxist sociologist, but related to his scientific conscience he considered himself a Weberian. In a society dominated by “Marxist” “Leninist” ideology Ion Aluș assumed the “Marxist theory”, as it can be seen in the text that is now published in several versions: the criticism of “bourgeois sociology” and neo-Marxism.

The Weberian dimension of his thought appears stronger today and is characterized by intellectual courage on the one hand and on the other hand by what is called “resistance through culture”, which he promoted in his sociological doctrine courses and field research from Țara Oașului and Apuseni Mountains.

Max Weber’s work has found a “via Moscow”, as he liked to say, referring to the Lomonosov University in the capital of the Soviet empire, where he took doctoral studies, from which was expelled because of his protest against the forced collectivization of agriculture.

For many years, the sociological doctrine courses at “Babeș-Bolyai” University spoiled generations of students, especially because Weberian sociology had been presented in an exhaustive and extensive manner; this is probably due to the fact that at that time the German sociologist had nothing translated to Romanian.

In those lectures Ion Aluș constantly tried to approach the work of Weber in an original way by translating his key concept of “Ideal type” by “matrix type”².

*After the events of 1989 the sociologist analyzed Weber’s “ambivalence”, leaving for posterity his sociological testament **Choosing Max Weber**, probably written for Weber’s Centenary in Cluj-Napoca (1994), initiated by him; his premature death in March the same year put an end to his passionate admiration for the author of **The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism**.*

¹ Sociolog român (1927–1994), profesor de sociologie la Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca. A tradus și editat, împreună cu I. Drăgan, antologia *Sociologia franceză contemporană* (1971). A prefăcut L. Althusser, *Citindu-l pe Marx* (1970), Claude Lévi Strauss, *Antropologie structurală* (1978). A tradus și editat, împreună cu Traian Rotariu și Raymond Boudon, *Texte sociologice alese* (1990). A fost binecunoscut în mediile sociologice internaționale, fiind „declarat «Om internațional al anului 1992-1993» de către Centrul Internațional Biografic din Cambridge” (Ștefan Costea, *Sociologi români*, București, Edit. Expert, 2001, p.18–19).

² Traian Vedinaș, *Max Weber în sociologia românească*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Sociologie-politologie, XXXVIII, 1-2, 1993.

*Ion Aluș's option for Weber "was decided at that level of human personality in which emotions play an essential role. The first readings of the Weberian works have aroused in me an emotional wave of sympathy, interest, curiosity I had never met in any other reading of the last decade"*³.

*However, the "emotional" component, the "option" is not devoid of critical spirit; this critical spirit reveals that Ion Aluș read Weber through Marx, and Marx through Weber. "The critical reflection which accompanied and formed my attitude towards Weber introduced adjustments, mitigated impulses, softened effusions, allowed taking distance. For me, Max Weber remains – along with Marx, with whom he has a lot in common – the ultimate **sociologist**, as he should be or as he impersonated it in the non-Marxist sociology"*⁴.

The text that we publish is a typescript of 9 pages, with its classic 31 lines on whose first page is penciled "Aluș". The text has some ball-pen corrections, including the edge of the pages; with the sociologist's recognizable handwriting.

Key words: Max Weber, genesis of capitalism, Protestantism, spirit of capitalism,

Traian Vedinaș

Un weberian printre marxiști. Biografia intelectuală a lui Ion Aluș¹ e una complexă și dedublată, întrucât oficial el a fost un sociolog marxist, în conștiința sa științifică s-a socotit însă un weberian. Într-o societate dominată ideologic de „marxism” și „leninism”, Ion Aluș și-a asumat „teoria marxistă”, cum e vizibil și în textul pe care-l edităm acum, în mai multe variante – aceea de critică a „sociologiei burgheze”, dar și în varianta neomarxismului.

Dimensiunea weberiană a gândirii sale apare astăzi mai pregnantă și stă atât sub semnul curajului intelectual, cât și al mereu invocatei „rezistențe prin cultură”, pe care el a promovat-o, pe de o parte, în cursurile de doctrine sociologice și, pe de altă parte, în cercetările de teren din Țara Oașului și Munții Apuseni.

Opera lui Max Weber a descoperit-o „via Moscova”, cum îi plăcea să spună, adică la Universitatea „Lomonosov” din capitala imperiului sovietic, unde a urmat studii doctorale, de la care a fost exmatriculat, din cauza protestului său împotriva colectivizării forțate a agriculturii.

Ani în șir, cursul menționat de doctrine sociologice de la Universitatea „Babeș-Bolyai” a desființat generații de studenți, mai ales prin prezentarea sociologiei weberiene într-o manieră exhaustivă și extinsă, probabil și datorită faptului că sociologul german nu avea la acea vreme niciun rând tradus în românește.

În acele prelegeri, Ion Aluș a încercat constant abordări originale, traducând între altele conceptul esențial al lui Weber „idealtip” prin „tipul matricial”².

După evenimentele din decembrie 1989, sociologul a analizat „ambivalența” la Max Weber și a lăsat posterității testamentul său sociologic – *Opțiunea pentru Max Weber*, redactată probabil pentru Centenarul Weber de la Cluj-Napoca din 1994, pe care l-a inițiat, dar decesul prematur, în luna martie a aceluiași an, a pus capăt pasionatei sale admirații pentru autorul *Eticii protestante și spiritul capitalismului*.

Opțiunea lui Ion Aluș pentru Weber „s-a decis inițial la acel nivel constitutiv al personalității unui om, la care sentimentele joacă un rol dominant. Anume, primele lecturi weberiene au stârnit în mine un val emoțional de simpatie, interes, curiozitate presantă cum nicio altă lectură – filosofică sau sociologică – din ultimii zece ani n-a făcut-o.”³

³ Ion Aluș, *Opțiunea pentru Weber*, în Traian Vedinaș, *Proiecte și paradigme în gândirea socială românească. 1848–2000*, Cluj-Napoca, Edit. Diotima&Argonaut, 2004, p.319.

⁴ *Ibidem*, p.320.

Cu toate acestea, dominantă „emoțională”, „opțiunea” nu este lipsită de spirit critic, un spirit critic din care deducem că Ion Aluș l-a citit pe Max Weber prin Marx și pe Marx prin Weber. „Reflecția critică ce s-a format și a însoțit atitudinea mea față de Weber a introdus corective, a temperat impulsuri, porniri, a îngăduit formularea unor rezerve, luarea unor distanțe, detașarea și privirea lucidă. Dar pentru mine Max Weber a rămas – alături de Marx, se înțelege, cu care are atâtea trăsături comune – în chip fundamental *sociologul*, așa cum ar trebui el să fie sau, dacă vrei, așa cum l-a întrupat el și nimeni altul – în sociologia nemarxistă.”⁴

Textul pe care-l publicăm – *Teoria genezei capitalismului la Max Weber* – reprezintă o dactilogramă de 9 pagini, cu clasicele 31 de rânduri, pe a cărei primă pagină e scris cu creionul „Aluș”. Textul are corecturi cu pixul, inclusiv pe margine de filă, cu scrisul recognoscibil al sociologului.

Traian Vedinaș

1. PRELIMINARII LA IMPORTANȚA TEORETICĂ A OPEREI

În opera sa *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* (*Etica protestantă și spiritul capitalismului*) apărută în 1905, Max Weber își propune elucidarea unei probleme pe care o consideră ca cea mai importantă pentru înțelegerea genezei capitalismului: această problemă este găsirea rădăcinilor istorice și ideatice ale unui etos special, spiritul capitalismului. Este o tentativă care prin amploarea sa teoretică o echivalează pe cea a lui Marx și o putem considera ca cea mai importantă încercare (pe lângă cea a lui W. Sombart) de a da un răspuns global de pe poziții idealiste la problema genezei capitalismului. Dar pe lângă aceasta, încercarea lui Max Weber are un conținut ideologic la fel de important: elucidând complexul istoric-ideatic care duce la apariția capitalismului (implicând și o serie de valori morale), el dorește să dea implicit și un răspuns la problema perspectivelor istorice ale acestei formațiuni social-economice. Așa cum *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință* a lui Engels este consecința programatică firească a *Capitalului*.

2. SCURT ISTORIC AL OPEREI

Datorită factorilor amintiți, ideile lui Weber au fost foarte repede preluate pe de o parte, iar pe de altă parte în jurul lor s-a iscat o aprigă controversă, controversă care ține și astăzi. Prima critică la adresa ideilor lui Weber îi aparține lui Karl Fischer și apare în 1907, alte critici îi sunt adresate lui Weber de către Felix Rachfahl în 1909, Ernst Troeltsch, W. Sombart, Lujo Brentano ș.a.m.d. În 1930 apare versiunea engleză sub îngrijirea lui Talcott Parsons. Weber dorește să introducă în text toate replicile sale la adresa criticilor, plănuiind o prelucrare generală, dorind să îmbogățească textul cu aspectele economice, culturale, instituționale, ale complexului de probleme, deoarece în *Etică* se urmărește sintetic doar dezvoltarea ideii generale și nu se face o analiză compartimentată a tuturor resorturilor implicate. Însă el nu a ajuns la îndeplinirea acestor planuri.

3. STRUCTURA OPEREI

Corpusul original al operei se compune din 2 părți. Partea I, *Problema* – cu capitolele: 1. *Confesiune și stratificare socială*; 2. *Spiritul capitalismului*; 3. *Concepția predestinării a lui Luther*. Partea II, *Etica predestinării protestantismului ascetic* – Capitoale: 1. *Fundamentele religioase ale ascezei lumești*; 2. *Asceză și spiritul capitalist*. Ulterior, au fost anexate alte 2 părți: *Sectele protestante și spiritul capitalismului*, respectiv *Metoda vindecării religioase și sistematizarea conduitei de viață*. Deoarece acestea din urmă constituie un appendice ținând mai degrabă de sociologia religiei, nu ne ocupăm de ele. Pentru expunere ne vom rezuma la primele două capitole din prima parte.

4. ENUNȚUL PROBLEMEI

Propozițiile de la care pornește Weber în enunțarea problemei, după Karl Fischer, se pot sistematiza în felul următor: 1. Capitaliștii, întreprinzătorii, cea mai învățată pătură a muncitorimii, personalul cu o înaltă calificare tehnică și comercială a întreprinderilor sunt în mare majoritate protestanți; 2. Pentru Bavaria, Baden și Ungaria este statistic demonstrat că proporția acelor bacalaureați catolici care au primit o formare umanistă este semnificativ mai mare decât procentajul celor care au absolvit licee reale, școli reale ș.a.m.d. și au primit o pregătire în vederea rezolvării unor probleme moderne, tehnice, de comerț etc. Acesta este cazul absolvenților protestanți. Dăm alăturat tabelul de care se folosește Weber:

	Protestant	Catolic	Evreu
Licee	43%	46%	9,5%
Licee reale	69%	31%	9%
Școli reale superioare	52%	41%	7%
Școli reale	49%	40%	11%
Școli civice superioare	51%	37%	12%
Total proc.	48%	42%	10%

Ne oprim aici pentru o remarcă critică. În general, Weber nu se folosește de caracteristici cantitative, el este adeptul constructelor calitativ-ideationale. Aici însă se bazează pe un tabel statistic întocmit de unul dintre discipolii săi. Kurt Samuelsson demonstrează că, de fapt, Weber nu a dat dovadă nici de un minim spirit de discernământ în folosirea acestor date, deoarece preponderența protestanților în tipurile de școli reale, respectiv a catolicilor în licee conturează doi factori: în primul rând proporția protestanți-catolici dintr-un district; în al doilea rând amplasarea școlilor în district. Samuelsson demonstrează că componenta după

confesiuni a absolvenților din diferite tipuri de școală urmează componența relativă după confesiuni a populației, în grupuri neomogene de școli, deoarece fiecare district își are rețeaua sa specifică de învățământ, în unele predominând un tip de școală, în altele alt tip. Pe deasupra, acest tabel conține și o greșală de tipar sau aritmetică a lui Offenbacher, preluată de Weber (acea proporție în realitate este 59%). Tabelul se referă la o perioadă de 10 ani – 1885–1895. Prin limitarea la un set de date, Weber exclude posibilitatea unui studiu comparativ, deci studiul evoluției. După cunoștințele noastre de astăzi, nu s-ar fi putut începe nicio comparație dintre cele 3 serii statistice fără calcularea lui χ^2 , pentru aflarea faptului dacă diferențele sunt semnificative sau nu!

3. Meseriașii catolici arată o puternică tendință de a rămâne la meșteșug, ei devin de obicei meșteri meșteșugari, în timp ce colegii lor protestanți manifestă tendința de a se angaja în întreprinderile industriale.

Faptele însumate sub aceste 3 puncte reprezintă esența unui complex de fenomene care se poate formula în felul următor: protestanții sunt legați mai puternic de structurile sistemului capitalist decât catolicii. Care ar fi conexiunea cauzală care determină în esență această stare de fapte? Pentru a putea da un răspuns, Weber schițează în prealabil o amplă schemă ideatională care, privind natura ei, este, după părerea noastră, una aparținând filosofiei istoriei. Va trebui să urmărim atent legăturile cauzale, care reprezintă axul acestei deducții.

Trebuie să luăm în considerare, spune Weber, factorii istorici. Confesiunea nu este cauza fenomenelor economice, ci, mai degrabă, „într-o anumită măsură”, consecința lor. Se pune întrebarea următoare: care este cauza faptului că tocmai economicește cele mai dezvoltate regiuni prezintă o afinitate deosebită față de revoluția religioasă? (Conform teoriei marxiste a istoriei, revoluțiile religioase nu sunt altceva decât revoluții sociale camuflate. Din acest punct de vedere deci, Weber nu ajunge la ideea reductibilității revoluțiilor religioase la revoluția socială, ci va persista s-o considere pe cea dintâi ca pe un nex cauzal *sui generis* separat.)

Reforma nu a însemnat faptul că s-a lichidat puterea bisericii asupra vieții, ci mai degrabă schimbarea unei forme a puterii cu o altă formă. Cum este posibil ca în vremea aceea tocmai teritoriile cele mai dezvoltate din punct de vedere economic, și în cadrul acestora, burghezia în ascensiune, nu numai că au acceptat noua tiranie puritană a reformei, ci și au apărut-o cu un eroism nemaiîntâlnit după aceea în istoria burgheziei?

Referitor la faptul că la protestanți se constată o mai mare participare la procesul de înăvuiere capitalistă, Weber remarcă 2 cauze: 1. protestanții au o poziție materială mai bună decât catolicii, din cauze istorice determinate; 2. o spiritualitate specifică, dobândită în urma unei educații, care prin tradiționalismul casei părintești determină alegerea profesiei și formarea în continuare a drumului de viață.

Proporția redusă a catolicilor în ceea ce privește participarea lor la viața modernă caracterizată prin acumularea capitalistă a averii este cu atât mai curioasă – spune Weber – cu cât contravine unei vechi experiențe, aceleia că unele

minorități religioase sau naționale, care au fost supuse de către o majoritate guvernatoare, ajung pe drumul acumulării avuției tocmai datorită exilării lor voite sau forțate din puterea politică. Cei mai capabili membri ai acestei minorități vor căuta să-și îndeplinească planurile lor numai în domeniul economic, fiind îndepărtați de la puterea politică. Acest proces se poate exemplifica foarte frumos prin comportarea polonezilor din Rusia și Prusia Răsăriteană, nonconformiștii și quakerii englezi și exemplul clasic al evreilor.

Însă această tendință nu e caracteristică și pentru catolici. Dimpotrivă: protestanții fiind conducători sau supuși, majoritari sau minoritari, ei totdeauna au manifestat o dispoziție pentru raționalismul economic, ceea ce la catolici nu se poate observa în asemenea măsură în niciuna dintre aceste posibilități. Ca atare deci, cauza efectivă a comportamentului economic deosebit nu trebuie căutată „în situația istorică-politică exterioară” a confesiunilor, ci „în caracteristicile lor interioare constante”. Putem să constatăm că direcția de determinare a devenit diametral opusă unei presupoziii anterioare. Concepțiile vagi ca „străinătatea de viață a catolicismului” sau „materialismul, bucuria de viață a protestantismului” nu ne ajută cu nimic, spune Weber, dar în următoarele propoziții deja găsim o asemenea judecată aparținând autorului, foarte vagă: „în general pietismul (o caracteristică atribuită catolicilor) se aliază cu simțul foarte dezvoltat al comerțului”. Concluzia lui Weber, concluzie care încheie acest capitol: „Dacă vrem să găsim corespondențe între anumite forme de manifestare ale spiritului protestant vechi și anumite fenomene ale culturii moderne capitaliste, atunci ori pe placul ori împotriva placului nostru trebuie s-o găsim nu în așa-zisa bucurie de viață contra ascetică sau în materialismul acestui spirit, ci dimpotrivă, în trăsătura sa religioasă – imanentă”.

5. REZOLVAREA PROBLEMEI

Care ar fi această trăsătură imanentă-religioasă a protestantismului, care printr-o mediere va pregăti istoricește capitalismul, în așa măsură încât instituțiile capitaliste nu vor fi altceva decât materializările acestui factor? Această trăsătură fundamentală după părerea lui Weber este o anumită asceză care se manifestă în conduita de viață (*Lebensführung*), asceză care nu este altceva decât un fel de raționalism. Dar raționalismul sub forma sa religioasă-ascetică nu va cauza direct apariția instituțiilor capitaliste, va acționa printr-un mediator. Acest mediator este spiritul capitalismului. Trebuie să precizăm că deducția sub această formă concentrată nu apare decât în finalul capitolului al doilea. Dar capitolul II – *Dezvoltarea concepției spiritului capitalismului* – nu este comprehensibil fără ea, ceea ce intuitiv nu duce la presupunerea că ea este un postulat imanent care se află la baza întregii construcții ideatice.

Cum definește Weber conceptul de „spirit al capitalismului?”

Spiritul capitalismului este un concept istoric. Acest fapt înseamnă că nu poate fi definit formal-logic prin indicarea genului proxim și al diferenței specifice, ci trebuie construit pas cu pas din componentele sale particulare abstrase din realitatea istorică. Urmând această cale, Weber definește capitalismul ca un etos: „regulile de viață moralicește colorate ale gentlemanului capabil de credit”. Cu această definiție nu depășește cu nimic definiția lui Locke, ci numai generalizează asupra întregii societăți, ceea ce la Locke a fost caracteristic individului. Etica socială a culturii capitaliste – continuă Weber – poate fi definită într-un anumit sens prin *datoria vocației*, concept foarte răspândit astăzi, însă care nu e deloc de la sine comprehensibil. Aceasta înseamnă că individul trebuie să simtă conștiința datoriei – și o simte efectiv – față de conținutul acțiunii sale vocaționale din orice ar consta aceasta, fie valorificarea forței sale de muncă, fie valorificarea capitalului său. Aceasta înseamnă că Weber deduce esența relației capitaliste de producție din datoria de vocație, caracteristica generală atât a muncitorului –care își vinde integral forța sa de muncă capitalistului, care plătește contravaloarea unei părți a acestei forțe de muncă, pe baza proprietății private asupra capitalului necesar procesului de producție –, cât și a capitalistului.

Însă postulând conceptul de datoria vocației, care este o caracteristică generală pentru toți indivizii societății capitaliste, Weber nu poate explica diferențierea producătorilor în muncitori pe de o parte și capitaliști pe de altă parte. Pentru înlăturarea acestei greutăți, el introduce conceptul de *selecție economică*. Capitalismul de astăzi, care deja domină viața economică – spune Weber – și-a făurit subiecții economici necesari prin selecția economică. Weber recunoaște însă insuficiența epistemică a conceptului și în continuare reintroduce conceptul cauzal de conduită de viață în felul următor: „modul conduitei de viață și al concepției vocației adaptat caracteristicilor capitalismului s-a putut selecționa dintre celelalte moduri de conduită ce au existat în prealabil, și nu din indivizi izolați.” Acest mod nou – spiritul capitalismului, un stil de viață care apare sub aspectul unei etici normative – trebuie explicat printr-o reducere la etica protestantă. Acest stil nou de viață se va cristaliza prin confruntarea cu cele tradiționale.

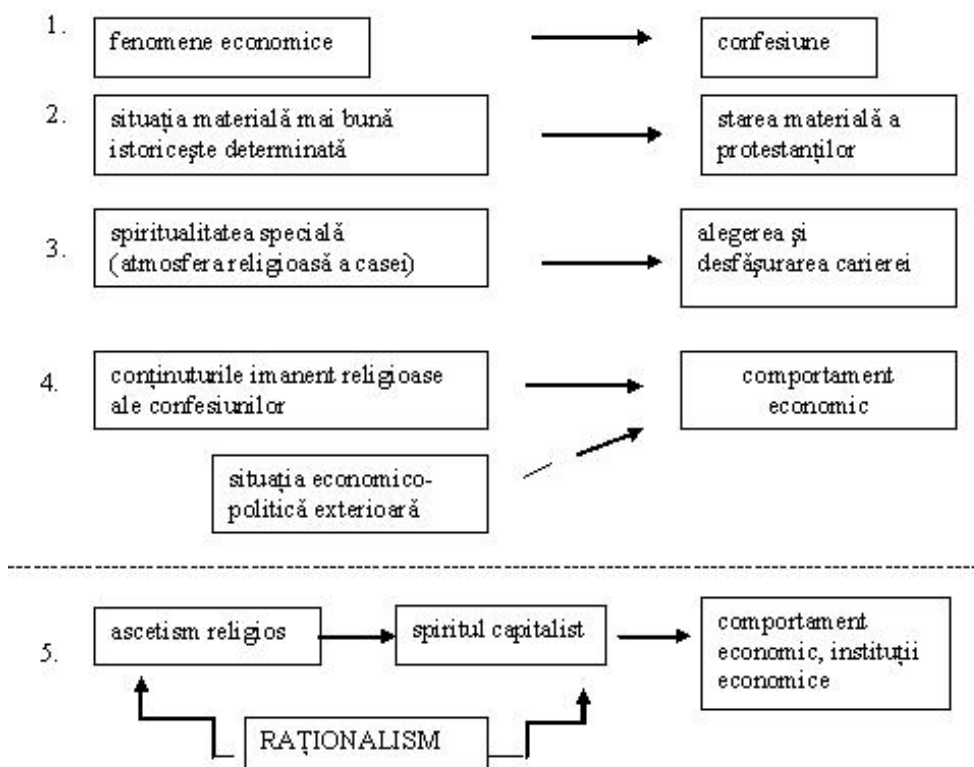
Ca prototip ideal al spiritului capitalismului și pentru a da anumite elemente de conținut, Weber indică normele ce se desprind dintr-un text al lui Benjamin Franklin (*Advice to a young tradesman*, 1748), din care ideile principale sunt de felul următor: „Timpul este ban”, „Creditul este ban”, „Banul este de natură fecundă”, „Punctualitatea și dreptatea îl ajută pe tânărul comerciant să progreseze” ș.a.m.d.

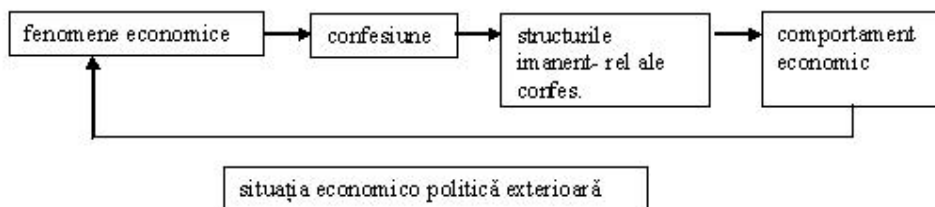
Mai reținem prin cuvintele lui Weber ceea ce am numit postulatul imanent al deducției: „Așa se pare deci că dezvoltarea spiritului capitalist trebuie considerată ca o parte a progresului universal ca raționalism și că acest spirit poate fi deductibil din poziția în principiu rațională față de problemele finale ale vieții. În acest caz, protestantismul se va lua în vedere în măsura în care a fost un precursor al concepțiilor de viață pur raționaliste. Însă istoria raționalismului nu poate fi

caracterizată printr-un paralelism al dezvoltării fenomenelor din diferitele domenii ale vieții.” Spre regretul nostru, simplificarea expunerii weberiene și reducerea ei la cele prezentate ne privează de cele mai interesante demonstrații în ceea ce privește manifestarea raționalismului la diferitele secte, precum și detaliile comportamentelor lor economice specifice, de substanța argumentelor weberiene. Însă, cum am mai semnalat, un asemenea demers se poate justifica, deoarece Weber a atașat o parte a materialului de argumentație *a posteriori*.

6. STRUCTURA FORMALĂ A DEDUCȚIEI WEBERIENE

Dacă încercăm să desprindem din text conexiunile cauzale importante (semnalate de Weber și implicit enunțate), ajungem la următoarea structură formală (săgețile indică direcția de determinare cauzală):





Se pare că 1 și 2 sunt contradictorii. Însă după părerea noastră nu este așa, ci este vorba de o descompunere arbitrară a unui proces dialectic. Unind 1 și 4 obținem determinație linear-cauzală reală. Greșeala lui Weber constă în faptul că el exclude într-un mod nejustificat matricea

situația economico politică exterioară

transformând astfel sistemul într-unul

închis și privând sistemul de posibilitatea dezvoltării. Dacă includem în sistem această matrice, lanțul devine deschis.

Ceea ce s-ar putea obiecta lui Weber la acest capitol este o unilaterală înțelegere a proceselor cauzale: *stricto sensu* el nu analizează decât legături cauzale binare-lineare și în niciun caz nu recurge la schema cauzelor multiple sau efectelor multiple ale aceleiași cauze. Astfel nici nu apare posibilitatea ca două fenomene între care se presupune o legătură cauzală să poată fi amândouă efectele unei a treia cauze.